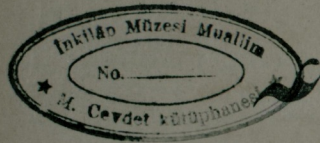

۱۸ تیسان ۱۹۱۸

صافی : ۴۰

ایکڑھی جلد

کی کتاب

شمال توركلارندە

تورجىلىك ۋە تاتارچىلىق

روسار ، بۈگۈنكى تۈرك ايللىرى كىي آيرى آيرى شەبلىر خاندە ضيف ضيف ياشاركن ، مەلىكتارىنك ياقى باشندە ، شمال ، شرق ، سوكرىا جنوب شرقى جەئىزئە قاتلى جاتى ، جولوچ چوچىغە وانجىغە قەدر ھىسلى آتلى غلبەلك قوملك ياشادىقنى كوروردى . بوغلبەلك بعضا سىنەما شىرىدى كىي روسارلك اوكتىن كلوب كچىردى . بونلك بعضا روس ايللىرىنك ايجىللىرىنە قەدر نفوذ ايتىكلىرى دە اولوردى . بوخال عصرلرچە دوام ايتىدى . روس ايللىرىنك ، يالغىزخە برەلشوپ مەشھم ايتىرلورلىق تەشكىل ايتەللىرىنى خاضىرلەن بو قوموللرئە قارىشى ايتىدى بر دىشەنقلرى وادى . روسارلك ، اول ، بونلرە اصل آد بىردىركى معلوم دكل ايسەدە سوكرالى (تاتار) دىغە باشلاشاردى . خالبۇك روسارلك تاتار دىيە ياد ايتىكلىرى بوغلبەلك يالكنر تاتارلردن عبارت دكلدى . بونلر آراسىندە دىللىرى ، غىرقلى ، عادلىرى بىرىنە اويان اويان بىر چوق كوروغلر ، ايللر ، قوملر وادى . بونلر عمومى چىز كىلرلە شوبلە اوچ زىمە اعتبار ايتىلە . بىلغىردى : (۱) توركلر ، (۲) تاتارلر ، (۳) موغوللر . مىلاكك ايتى عصر اوللردىن باشلاپق روسارلك استىلاسنە قەدر كچن مدت ظرفىندە تۈرك ، تاتار و موغوللردن ھىس سىرە ايلە بورلرىنك خاكىتى لارىنە ائشاردى . فقط روسلر ھىچ بر دورە ، ھىچ بر زىمە فرق ايتكىمىز بوخا كىنلرگ ھىسنە تاتار خاكىتى دىورلردى . بوغلبەلك ھىسسى روسلر نظرآ تاتاردى . اسكى زمانلار دە قوموشو قوملك ياكلىش آكلاشسىلەسى ، كىندىلرىنك بىلىمدىكى ، ايشىتمىدىكى اسارلە ياد ايتىلەسى كىيىقنى ھان عمومى برحالدى . روسلر خاكىتى الە ائلدەن سوكرادە تھقىقە لزوم كورەكمىز بونون بوغلبەلكە ياكلىش اولارق تاتار دىككە اصراولر ايتىشلىر . خالبۇك استىلالارى آلتە كىرن قوملك ھىسسى تۈرك اولوب بىر تۈرك اوروغ والى ايتىدى . بونلرگ كىندى آلارلار دە تۈرل تۈرل اسبارى وادى : مىشەر ، تىتار ، ياساق ، باشقىر ، قازاق ... وسازرە . (تاتار) كىلەسى يالكنر سولردن ايشىدپورلردى .

روسلر بىرمدت سوكرىا اورۇنلارغا تاسە باشلايدىلر . آلارندە تارىخ ، غلوق ادملە اوغراشانلر ، مستەرقلر ظھور ايتىدى . استىلا ايتىكلىرى مەلىكتارلك قومولرىنى آز چوق تەقيق ايتىپورلردى . چوق كچىمەن تاتار تەبىر ايتىكلىرى غلبەلەكچىدە باشقىرلر ، قازاقلرى كىف ايتىمە موقيق اولدىلر . قالانلر ايسە يە ھپ (تاتار) ايتىلر .

روسلق خاندە مى بر اتيابە دورەسى آيتىلدى . سياست مى بر شكىل آلتى ، مەين بر سورتە ئىچى ايتىدى . روسلر غاتلى توركلرىنى طامىش ، قاقاسايى ،

توركستانىدە لارىنە كچىمىشارلدى . بو دفعە اولجە تاتار نام مھومىسى آلتىندە ياد ايتىكلىرى قوملك قىرمان غاتلى توركلرلە قارەدش و بوپوك تۈرك خاندن بر ايل اولدىنك فرقتە وارشارلدى . فقط بو دفعە شمال توركلرىنك (تاتار) اولورق قالملى روس سياستك اقتىضامىنن اولدى . كزىق بونلرە كىسە (تۈرك) دىيەمىزدى .

غنى زماندە شمال تۈرك اوروغلارى دە مستىر برادرلەك تضييق آلتىدە قانچە قارەدش قارەدش بولق قىلىندن بىرلە قارىشوب قانچاشمە باشلايدىلر . غىرقارى ، عادلىرى ، حتى يازى ھەللى برلەشىدى . بو سورتە شمال تۈركلك خالى ، باشقىرلار دە داخل اولدىنى حالدە بوپوك بر ايل اولورق مېدانە چىقىدى . بو سىبە يئاش ھىث مجموعەسە شامل بر عنوان بولق ايتىلەسە دوولجە باشلايدى . چونكە مىشەر ، تىتار ياساق . كى ھەھانكى بر كوچوك اوروغ اسىنك متعەدە شامل اولمەسەنكى آكلاشلىپوردى . بىر وقتلر بونمەدە كىندىنك (ماسمانلىق) ، (مەلىكتلك) ايلە اكىلمەسى استىپوردى . چونكە اوروغ اسبارلنك دار اولجىنى آكلاپور ، (تاتار) آلتىدە مھوم قبول ايتىپوردى .

خاطرئىدە قالدىغە كورە روسلر ايلە دىھا زىادە تاسەدە بولونان مىشەرلر ، خصوصى بر تجموید ايلە قونوشان قازانلرە وحوالىسى خلقە (تاتار) دىورلردى . فقط بونلرە (تاتارلى) رد ايدىرك كىندىلرىنك (ياساق) اولقارلى ايلرى سوپورلردى . خلاصە ايل آلدلرئە ھەھانكىسى كىلەنك خوشىتە كىتەپوردى . بو سورتە رسى اوراقدە ، كىندى آلارندە (مىلمان) تەبىرى قوللانغە باشلايدىلر . روس حكومتى دە بو تەبىرى قبول ايتىدى . تخرىراتدە ھپ (مىلمانلر) ، (مەخدىلر) دىيە قوللاندى . سوک عصرلر دە روسلرگ ، شمال تۈرك بورلرئە ، بلغارى ، قازاقى . . . استىلالرئەن اول ، بو ايللارە استعمال ايتىلدىكى قطعاً معلوم اولمان بر (تاتار) آلتىنك مېدانە چىققەدە اولغىنى كورىز . روسلر غىر رسى يازىلرئە ، عساروئەلرئە ، تارخانلرئە ، ھلە مىسپونلر ، معلملر ياشنامەلرئە ، رسالەلرئە ، تخرىلرئە ، اثرلرئەن بونلرگ متعەدەسى ھپ (تاتار) آدلە ياد ايتىككە ايدىلر . روسلرگ منور بىلغى دە بونلرە (تاتار) دىككە اصراولر ايتىپوردى . فقط بونلرگ خلقى روسلر طرفدن بىرىلن بو عنوان بىر دورولو قبول ايتىپوردى . « نىچون بىز تاتار اولام ، بىز تاتار دىكاز . » دىورلردى .

عنىلەلردن آكلاشلىپىغە كورە بر ايتى عصر اوللردىن بىر روسلر ايلە شمال توركلرى آراسىندە بوخال عادتا بر مىللە خالى ائشلىد . خلقى (تاتارلى) بىر دورلۇھم ايتىپوردى . (تاتار) دىيە كىم طرفدن سولتەرسە سولە نسون خقارت تلىق ايتىپوردى . كىندى آلارندە (تاتار) ، (تاتارسك) كىي سوزلر قطعاً ايشىدپلزدى . يوز يوزە روسلر طرفدن سولتەرىككە كورەدە مطلقا برعربە قوپار ، بعضا قان دوكلويدى . بونلر ايتچون تاسەدە بولوتوپ

انى كچىنك ايسىتەن روس خلقى مسلمانلارە كىندى آلارندە اولدىنى كىي ، (دوست) ، (تاندىق) دىر ؛ دىھا نزائىكە مەاملە لزومىنى حس ايتىدىكى زمان برنس دىكك اولان (كىناز) ايلە خطاب ايدىردى .

بىلەمىوم ، شمال توركلرىنك تاتارلارنى قبول ايتىپمىشارى ، دشمن روس طرفدن بىرىلن براسم اولدىننى ، ياخۇد تارىخىدە تۈرك خاندك دشمنى اولان . بر قومك آدى اولدىنى دىوېلرئەننى ، ايلرى كىلوردى ؟ ھەھالە معلوم اولان بر جەھت وارسە ، بونلر كىندىلرىنى (تاتار) ساياپورلردى و تاتارلردن نفرت ايتىپورلردى . ايتال كە تاتارلى ايلە توركلك بر يردە اجتماع ايتىپمەككى ، بونلرگ بىرىنە يابانچى ايتىك ملت اولدىنى دىوار كىي اوليورلردى . مسئلە دىھا علمآ تەقيق ايتىش دىكلىدى . بو ھوز بر قىس خاندە ايتىدى . مەمقافە لارلدەدە ولانان بعض قىلشە جەلەلردن ، اوتەدەنرى كلن غنىلەلردن كىندىلرىنك تۈرك اولقارلە داتر كىزى بر قىتاعت موجود اولغىنى آكلاشلىپوردى . كىندى لىجەلرئە بوولجە باھار باقلا ن اثرلە (تۈرك) ، (تۈركى) (تۈركى) دىورلردى . چوققىرى آز چوققىلر بونلرگ او قوپ يازمە باشلاچە (تۈرك اوقپور) (تۈرك يازور) جەلەلرلە افادە ايتىپورلردى . خلق آراسىندە بوخال بونكودە بولەدە . خلق روسلر طرفدن كلن جىرائە (تاتارچە اوقپور ، يازىپور ، تاتارچە كىتات ، تاتار ادبىياتى) كىي سوزلرە اشتراك ايتىدى . كىزلى بر دىوېغ ، خلقى بو جىرائە اشتراك ايتىكك متغ ايتىدى . اوتەدەنرى ، تاتار اولنامە باشلاپور ، روسلر طرفدن كلن بر يوانغانلارە شەكلە مقابىلەدە بولنىپوردى . او ، اوقوپ يازمە داتر اولان عىمدود جەلەلرلە كىندىستك تۈرك اولدىنى آكلاشقى استىپوردى . فقط حالا (بىن تورم) دىرلر مېدانە چىققى ايتچون زمان كەلمەشىدى . چونكە حالا ايل وشعب جىياى باشلاپوردى . خلقك بونى سولتەرىلەس ايتچون بو صفەنى آلتاغلى لارلرئە مەمقافە بوصفە آلتايتلىق اورزە بولوندىنى لارلرئەدە كىلە متعەد اوروغلردن متشكىل بر متعەدە خالىسە كىردىككىن ھىث مجموعەسى افادەلەدە بىلجەك عمومى بر تەبىر بولق تجموورنى كىندىسى كوستردى . خلق كىندى كىندىش قاشش اولمايدى بو تەبىرى يئە كىندى وجىماندە بولەچىق ، (تۈرك دىل قونوشان ، تۈرك يازان) بر كىلەنك (تۈرك) اولدىنى آكلاقمەدە كىيىكىمەككى .

حرفى تەشكىل ايتەمىش ھەرىدە ، ھەملىككندە اولدىنى كىي ، پورادەدە تۈرئى مىلك وچدانىندىك ، يابانچى وجىدانن آلان منور طبقە ، خلقى شىترىدى ؟ مىل وجىدانە بر جەھت بىلجەك فرست بىراقىدى . روسلرگ عصرلر دىرئى بر يوانغانلر ايتىكلىرى . (تاتار) كىلەسى كىزلىرى بىرجىرا بولەرق ھان سوقولدى . بو ھەھانكى بر اورووك خصوصى آدى اولماق اعتبارلە متعەد ايتچون دە عمومى بر آد اولەپىلجەككى . يالكنر بو يابانچى كىلەك ايل ايتىدە قبول ايتىلە بىلەسى ايتچون بر يول باشچى ، بر فتوا لازىمدى . ايتە بو فتوا

ایدیه‌ها که درجه‌ده ضعیف‌ه‌شد. قهرمان عسکرلر شایسته مطلقیت نتیجه‌ی اوله‌رق تورک ایالتلری بیوندری آلتیده‌بولوندران یونون روس سلطنتک ایدایی، یونون تورک‌ایالتلریده اولدیی کی، شایده‌ده تورکیله‌ک قارش بوبوک پراعتاد اویندیرمش و ملی وحدت مفکوره‌سی اسکینه نظرآ شعورلی برصورتده انکشاف ایتکده بولمشدر.

بوراده هریدن اول تاتاری اولان، یاخود ملی جریان قارشیمایه لایق‌قالان برچوق عالم‌لرک، عرزلرک تورکیله‌ک جریانیک باشنه کیدکری و یو اوغورده مجاهده‌یه باشلاقلری آکلاشلایور. حتی شمال تورک‌لرینک‌ده‌بالاخره احیا ایتدیکلری حکومتک ملت مجلسنده تشکیل ایندین فرقرلردن ک قوتلیسی (تورکیجر) فرقه‌سی اولور. قالان ایک فرقه‌دن بری (ولورایجلر)، دیکری‌ده (اتحاد اسلامیلر) فرقه‌سیور.

کوریلیورک منور کچینلر آراسنده اوتدینری تاتاریلیق کوده‌لر بولونقله برابر بولر ملی مجلسده برقره‌تتشکیل لزومی‌حسن‌ایتیور و یاخود ایدیه‌یورلر. مع‌ماقیه بومجلسده تاتاریلیق کوده‌لر‌ده یوق دک‌لر. بولر هرسیله‌که تاتاریجانی ایلری سوریلور. فقط قارشیلردن‌ک فرقه‌ده بویا کیلاری داتما ارشاده جالیشیور، نتیجه‌ده موقتیندن امین اوله‌رق هروسیله ایله تورکیله‌ک صدفاتی ابراز ایدیور.

شایده تورکیله‌ک، تاتاریلیق جریانلرینک ایتیه آکلاشیلایله‌سی ایچون بوسه‌کاتون اوک ۱۸ نه‌ه انعقاد ایندن مهم بر جلسه مذاکره‌سندن برقمعی نقل ایدیلر. مختاریت لایحه‌سی مذاکره ایدیه‌لک‌جکدی. ابتدا لایحه‌لرک برنجیمی‌ماده‌سندن اولان «داخلی روسیه و سیریا مسلمان تورک - تاتارلرینک مختاری» جلایه مذاکره‌یه قوبیلدی. و بوراده‌کی (تورک) و (تاتار) کل‌لری نظر دقتی جلب ایدیورودی. برکیمین زیاذه میعوت سوز آلدی:

غایه آیز ائفندی: «ایدل (ولها) بوی تاتارلرینک مختاری» دیم. چونکه روسیه‌ده‌کی تورک‌اوروغاری آراسنده تاتارلر مهم موقع اشغال ایتکده‌دلر. تاتارلرک ماضیلری‌ده چوق زئکیندر «سوزیه باشلایه‌رق تاتارلرک مفاخری خاطرلغه جالیشیور، شهاب‌الدین مرجانی، قیوم ناصری مرحوم‌لرک تاتارلیق میدانه قوبه‌قلری سوبله‌کن صوکر: «بر وقتار تاتار دلی قبا دایلردن صایله‌یینی حلاله شیمیسی ادبایشلر، و نکله نظرلر سوبله‌ییلور. ادبیاتیز وار، انقلابین صوکر! اجتاعار عقد ایتدک. ملی شورلر یاپدق. بز بولر روسیه مسلمانلرینک اجتماعی، اوتوز میلیونلوق تورک تاتارلرک ملی شورلاری دیش ایه‌لده فقیتده بویه دک‌لدی. باشقه ایلرک بولون میعوتلری کلیمورودی. نتیجه اعتباریه بولون بولرینه ایدل بوی تاتارلرینک کندی کیدلرینه اجتاعاری اولوب قالیورودی.

— پشده‌ی —

مهم ثابت

قایلان تورک کنج‌لری‌ده خلق‌یانی یک ایتجه‌مناسیه آکلامه‌باشلامشاری. باطلع‌میشدیریک، یاسایلیق. باقی‌ده معنا‌بولدی. واوروغارلر ایتیق برلشمشاری. بنه‌علیه‌ایلمیک باقی قالیورودی. ذاتاً روس عرفاندن متأثر اولان بوبوک‌لر ایل‌ده داتما ایتیده کلک‌ده اوله‌قلری (تاتارلر) ایله تعمیرایدیورودی. بوندن بویه (تاتارجه، تاتار ادبیاتی، تاتار مطبوعاتی، تاتار تفریحاتی ...) ده‌نیکله باشلادی. ایتیق کچیلردن بر طاقی هیجده شاعریم‌آدان ایتچین آیتیه (تاتاری) اوله‌قلری اعلان ایدیورلری.

بو بر جرأت ایدی. روسلر عصرلردن بری افکار مجموعی‌یی حاضرلغه چالیشمش اوقله برابر خلق، حتی منورلردن برچونی بونی‌قبول ایتیه‌بولدی. بر طاقی، حتی خلق یته اسکیمی‌کی، (مسلمان) دیکله اکثفا ایدیور، بر طاقی‌ده عمومی وجدانی کشف ایدیلرک (تورک) دیورودی. بعضاً بولرک تورودی تاتاریلیق ایله مجاهده‌یه کیریشدیکلری‌ده اولوردی.

نهایت جوق کچیدن استانبوله انکشاف ایتکده اولان (تورکیله‌ک) ولایت جریانلرینک شایه‌ک انکشاری و غریبن دوغرییه بولمیش زمره‌ک امدادیه‌یتشدی. روح عامه‌یه موافق اولان (تورکیله‌ک) شمال‌ایالتلر‌ده کزلی‌دوغو‌خاندن چچاق شورلی برعقیده حائله تجلی‌ایتدی. شایک‌ملیجیلری مشغلی ایتیق حل ایششاردی. بوبوک بر ایمان وقعاتله تورکیله‌ک مدافعه‌سه قوبوللیر.

فقط یته آکلاشیلایمان برجهت‌واردی. تاتاریلر، حتی بعضاً تورکیله‌ده تاتاری تورک‌عد ایدیورلری. تورکیله‌ک ایله تاتاریلیک آراسنده بر تضاد کورمه‌یورلری. بو حاله کوره تاتار، عتایی، نارنجی، اوزیک... کی تورک‌ایالتلر‌دن برینک‌آدی اولیورودی. فقط خلق افکار مجموعی‌سی بویه برآویله‌ده نه‌دنبه خوش کورمه‌یورودی. کورک‌لردن کل‌کزلی برسن: «خیر، بز دوغریبن دوغریسه تورکز، بویه دولاب‌جلی بوللازه حاجت یوق، روس میسویئرینک چچاق‌دینی بو آدی نه‌دن کندیزه مال ایدینم...» دیورودی.

فی‌الحقیقه بو حال هنوز علمی تدقیقار ایله تأیید وایض ایدیلرین بر حدسندن عبارتیدی.

حرب عمومی باشلامدن اول، شایده تورکیله‌ک برایتیک قوتله‌نمکده اولدینی، حتی تاتاری کچینلرک تورک‌لرک قوی ایتکده اوله‌قلری کوریورودی. ذاتاً بوراده‌کی تاتاریلر‌ده تاتارلانی بر تمصب نتیجه‌یی اوله‌رق دک‌ل، بلکه متحدیه شامل مشترک برعنوان اولق اوزره قوللانقده اوله‌قلری سوریلورلری. ایتشه اول بومرکزده ایکن حرب عمومی باشلادی.

آریا پرده ایدتی... سوک کورلده شایان کل‌غز‌لردن، مجموعه‌لردن، موثوق خیرلردن آکلاشلدینه کوره، اولجه باشلامش اولان تورکیله‌ک جریان شو حرب عمومیتک دوامی مدتیجه خلی ایلریش و تاتاریلیق جریان ایه‌سه حس

شمال تورک‌لرینک اک بوبوک استادی اولان مرحوم شهاب‌الدین مرجانی حضرتلری وردی. اجتهاد صاحبی اولان بو عالم، علوم اسلامی‌ده باشقه تورک تاریخ‌لده اشتغال ایدیورودی. بوباید بر قاج جلد مهم اثرلر‌ده میدانه کتیردی. ایتشه بو تدقیقاتی استاسنده منسوب اولدینی قومک متعدد ایالتلر متشکی بر متجده اولدینی کومش، فقط بولر ایچون ملی و عمومی بر اسم خاطره‌یه‌ماش اولدیندن (سفاغ الاخبار) نام اثرلر‌ده بولر ایچون (تاتارلر) عنوانتک‌المناسب بر تعمیر اوله‌جفی ایلری‌سورودی. بو کتاب شیمیکلر زنده‌ده یوقدر. حافظ‌م‌بنی ادبیات‌پورسه مرحوم بو خصوصه شوبله بر مطالعه دریمای ایدیورودی: «مالاً سوبیلورم - «مرجع‌تک هریشک بر آدی وارد. بزده بر آدیز اولق ایجاب‌اید. فکریه کورده‌تاتار اولرینک ملک‌تورده غلبه‌سیله اسم‌لری‌ده بزه کیشدر. بز عن اصل تاتار اولساق اولساق بونی قبول ایتک مجبوریندیز. تاریخ بزه بونی بو‌لک‌عش، نه یاپلم، قبول ایتز ایتسه‌که نه اوله‌جق، کندیزه نه دیه‌کیز...» خلک (تاتارلر) عنوانتی قبول ایتیشی جهات و تقصباترندن باشقه بر شی دک‌لر. «دیورودی.

کوریلیورک‌م‌چوم بو خصوصه افکار عمومی‌یه، روح عامه‌یه مخالف برجرکتده بولوندین کندیسی‌ده حس ایدیورودی. ذاتاً ده‌ها او دورلر‌ده، بونین اوتوز قرنه‌اول ملیت جریانلری اسلام‌مدرسه‌لرینه هنوز کیرمه‌ش و تورکیله‌کن نام و نشان یله یوق ایدی. شو‌حاله کوره مرحوم بو خصوصه غایله معذور کوزیه‌یلیر.

مع‌ماقیه مرحوم‌ک کندیسنک‌ده آکلاذینی کی خلق، افکار مجموعیه‌وغرف بومطالع‌ی‌قبول ایتیه‌ور، بونی بر جرئت تلقی ایدیورودی. فقط مرحوم‌ک بونون دوغری فتواری کی، بویاکیش مطالعه‌لری‌ده مقبلیر‌ده حس قبول کوردی.

بو دوردن اعتباراً (تاتارلر) عنوانی حق‌سده افکار مجموعیه‌ده آتیق بر تدبیر کوریلیر. خلق اسکی اصرارلر‌ده، تاتارلر قبول ایتیه‌مکده دوام ایدیورودی. منورلر ایک زمره‌یه آیریشلاری. بری یازدینی اثرلری، حتی قول‌نوشدینی و یازیده قول‌لاندینی له‌جسی (مسلمانجه) دیورودی. خلق‌ده بعضاً بولرله برابریدی. دیکری‌ده تاتاریلیق‌ده مصر کورونیوریدی. بر طاقی‌ده بعضاً برنجی، بعضاًده ایکدن زمره‌دن اولیور، یاخود بو مسئله قارش لایق‌ه قالیورودی. ده‌ها دوغریسی بوشلده براطراد کوریه‌بولودی، کلشی کوزل بر کیدش واردی.

روس - ژاپون حربی متاعف روسیه‌ده قویان سوسیالیزم و اخلاص حرکنلردن صوکر! (تاتاریلیق) جریان برندن‌ره جالاندی. چونکه تورک‌کچیلردن بعضیلری اختلاله اشتراک مجبوریت دولایسیله سوسیالیزم مل‌ایتمشاردی. اوونقلر سوسیالیزمک روسیه‌ده قبول ایدیلن شکلی مغرط خلقی اولوب کیش‌ملیت فکرلری رد ایدیورودی. بو جریان آرزو‌چو